

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ У СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВОМУ ВИМІРІ

Вікторія ШУЛЬГА

Copyright © 2014

УДК 159.928.22

“Тільки найбільш неповторне, оригінальне здатне проникати в ту сутність світу, де перебуває всезагальне, яке об'єднує людей”

В. А. Роменець [9, с. 47]

Постановка проблеми. Здавна людство бентежила і водночас захоплювала природа здатності окремих індивідів досягати таких результатів у процесі активного пізнання та освоєння світу, що граничать з межею можливого у вимірі людського існування. Цей феномен завжди був і залишається предметом наукового інтересу, адже його розуміння відкриває шлях до керівництва процесом створення цінностей будь-якого порядку. Певні експлікації щодо виникнення наукової термінології у сфері дослідження названого соціально-психологічного явища свідчать про складність і неоднозначність розуміння останнього аж до прийняття його надприродного походження, на що, власне, вказує етимологія поняття “обдарованість”. Тож, якщо говорити про історіогенез такої термінології, і, зокрема, про історіогенез обдарованості, то цілком природним видається звернення наукової думки передусім до *психогенетичної* складової (задатків, генотипу) здібностей людини.

Утім, це не дозволяє повною мірою відповісти на той широкий спектр питань, що виникають навколо зазначеної проблематики. Чи не тому значна частина науковців досить довго (зокрема, у вітчизняній психології ХХ століття) вважала за доцільне пояснювати природу неабияких здібностей людини соціальними умовами її особистісного розвитку. Внаслідок цього донині у традиційній психології дається взнаки тенденція розглядати походження здібностей як питання про те, що важливіше – біологічні, морфологічні, фізіологічні задатки як передумова їх розвитку чи соціальне оточення, у якому ці здібності формуються.

Проте проблеми в такому вигляді не існують, оскільки, з одного боку, “людина буде оволодівати діями і досягати різних цілей обов'яз-

ково, якщо вона є нормальним функціонуючим членом суспільства” (С. Д. Максименко), з іншого – вона інтуїтивно, підсвідомо і свідомо потребуватиме, шукатиме і відчуватиме себе комфортно в тих соціальних умовах, що сприяють розвитку її вроджених задатків. Тож на сучасному етапі розвитку науки дедалі помітнішою стає тенденція застосування комплексного підходу до вивчення людських здібностей. Зокрема, досить цікавою наразі видається спроба сучасних психофізіологів поєднати генотип і фенотип та пояснити зв'язок між спадковістю і середовищем (введення поняття “ендофенотипу”), визначити їх вплив на формування індивідуальності людини (І. І. Gottesman, Т. D Gould, D. Posthuma, Е. J. С. de Geus, D. I. Boomsma, Т. М. Марютина, І. В. Равич-Щербо, С. Б. Малих, М. С. Єгорова, Т. О. Мешкова).

Окремо відмітимо, що проблема здібностей та обдарованості довгий час розглядалася переважно як виключне право педагогічної науки, і лише з другої половини ХХ століття стала об'єктом досліджень як зарубіжних (Дж. Гетцельс, П. Джексон, М. Осборн, Дж. Гілфорд, Е. де Боно, Дж. Галлагер, Дж. Рензуллі, А. Танненбаум, П. Торренс, Ч. Спірмен, К. Хеллер, Р. Стренберг), так і вітчизняних (Д. Б. Богоявленська, В. Д. Шадріков, Н. С. Лейтес, Є. П. Ільїн, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, Б. М. Теплов, С. Л. Рубінштейн) психологів. Кожен із вищезазначених авторів запропонував свій погляд на її вирішення чи навіть психологічну концепцію обдарованості, що дало значний методологічний і методичний ресурс для постановки як теоретичної, так і емпіричної психології здібностей. Передусім значну увагу було приділено віковим особливостям обдарованості, а також тим соціально-психологічним чинникам, які стимулюють процес її

розвитку. Останні становлять собою певний відправний конструкт теоретизування, що присутній в усіх психологічних концепціях обдарованості, хоча очевидно, що жодна з них не може претендувати на науково-теоретичну довершеність і безапеляційність. Пояснюється це тим, що розмаїто унааявлені в теоретичній психології концептуальні засади обдарованості апелюють у цілому до сфери граничних абстракцій і пошуку їх інструментального втілення в удіяльнених спроможностях та конкретній поведінці усупільненої особи. Натомість сама феноменологія обдарованості, будучи пов'язана із таємницею присутності психічного у світі, залишається поза увагою, а разом з нею не осмислюються і сутнісні характеристики людини у світі, без яких, власне, унеможливується цілісне уявлення про її розвиток.

Відтак безперечно актуальними є питання поставлені у дещо іншому пошуковому ключі: яким є логіко-змістове співвідношення між категоріями “обдарованість”, “людина”, “особистість”, “суб'єкт”?, у якій площині функціонування і розвитку здібностей проявляють себе сутнісні характеристики існування людини у світі?, чи є і яким є зв'язок між здібностями і психічними функціями?, чи існує так звана “загальна обдарованість” як універсальна здатність (здібність до всього)?, якщо вона існує, то яким є її змістовне поле і вплив на процес становлення індивіда власне людиною і чи коректно розглядати останню як “клітинку” соціально-психологічного аналізу?

Вирішення цих питань у єдиному стилі методологування відкриває теоретичні горизонти для зреалізування системного підходу до осмислення проблематики обдарованості, що є необхідним і важливим на сучасному етапі розвитку психологічної науки, націленої на дослідження індивідуально-неповторного душевно-духовного світу людини та розкриття її самотворчих сил. Саме такий підхід у вітчизняній соціогуманітаристичі, на нашу думку, намічений у філософсько-психологічних працях М. О. Бердяєва, С. Л. Рубінштейна та В. А. Роменця, уможливує визначення та виявлення ознак власне людського способу існування в світі та в межах сучасної *суб'єктно-вчинкової психологічної парадигми*, розробленої В. О. Татенком, що має на меті спрямоване вивчення душевно-духовного розвитку людини у єдності тих принципів, способів і засобів творення форм, якостей психічного, що слугують розкриттю цілісної картини психічного життя людини [13].

Тож завданням цієї статті є теоретичне дослідження феноменології обдарованості в контексті суб'єктно-вчинкового підходу в психології.

Виклад сутнісного змісту дослідження. Термін “обдарованість” є на сьогодні науково обґрунтованим. У професійній літературі часто зустрічаємо визначення обдарованості, теоретична психологія наповнена безліччю відповідних моделей. Утім, коли мова заходить про діагностику та предметні рекомендації щодо розвитку останньої, то як науковці, так і практики переходять до певної градаційної методи. З одного боку, цей факт можна пояснити бажанням “дійти до самої суті”, дослідивши і визначивши прояви психічного у конкретних сферах (зокрема, афективній, когнітивній) через певні властивості психічного проявляти себе у зовнішньому світі, і тим самим знайти доміанти, від яких залежить розвиток того, що не можна прикметно відчутти, побачити, але воно позначається на людському поступі до самоздійснення; з іншого – перед нами постає проблема вивчення цілісного явища, що має психічну природу, а отже безпосередньо пов'язане з душевно-духовним змістом людського життя, й природно є досить складним для емпіричних форм практикування.

Спробуємо з'ясувати передусім те, що наявне на поверхні і криється в етимології терміна. Не викликає сумнівів той факт, що так звані задатки дитина отримує від батьків як своєрідний внесок роду в своє майбутнє і водночас як його своєрідний код, візитівку, даровану окремому своєму представникові задля того, щоб він відбувся як людина вже нового покоління й іншого суспільства, причому в унікальний спосіб, обраний для нього серед безлічі можливостей. Таким чином, на генетичному рівні батьки допомагають “новопризначеній” утілесненій душі на шляху, повному випробувань, продовжити життя у його істинному, психодуховному сенсі. Власне, це й становить одне із пояснень, чому наділення людини тим чи іншим набором виняткових здібностей, які повно актуалізуються, називають обдарованістю.

У даному контексті аналізування етимологічні експлікації щодо вищевказаного поняття суттєво привідкривають завісу над його феноменологічною таємницею. Зрозуміло, що основне навантаження акумулює у собі корінь слова “дар”, але не випадковим є і вжитий при ньому префікс “об-”. Степан Наливайко в праці “Індоарійські таємниці України” говорить про тотожність префіксу “об-” санскрит-

ському “abhi-”, тобто префіксу зі значенням “довкола”, “довкруз”, “скрізь”. Ці префікси послуговуються для посилення значення основного слова [6], у нашому випадку слова “дар”. Але з якою метою та що криється за словом “дар”, себто яким є його образно-символічний, семантичний зміст?

З’ясування морфемної структури названого слова показує, що явище, ним позначене, визначається на рівні словотворення коренем “да” (від слова “дати”) і суфіксом “-р” (такий суфікс мають слова “жир”, “пир”, які відповідно походять від “жити” і “пити”) [5]. У тлумачному словнику Т. Ф. Єфремової, скажімо, зустрічаємо таке пояснення значення слова “дар”: те, що дається безоплатно; подарунок. Щось дуже цінне, важливе, чим людина наділена від природи. Благо, дане людині долею, часом і т. п. [15]. Прикметним наразі стає і погляд на семантику слова “дар” у філософському словнику. Дар є перекладом важливого терміна філософії пізнього М. Гайдеггера “Es gibt”. Останній перекладається буквально як “воно (це) дається”, інакше “має місце”. Дар протиставляється “є” як модусу присутності та існування і, виражаючи чисту ідею чистої можливості, характеризує даність феномену взагалі і буття зокрема. Дар полягає у тому, що саме ця сфера абсолютної безпосередньої наявності сама по собі не дається повно. Безпосереднє ніколи і ніде не уявляється відразу, воно повинно бути відтворене, оскільки як “найпростіше з простого”, “найближче в безпосередньому і найвіддаленіше за доступністю” завжди безповоротно зникає у часі і виникає у вигляді нашарування дослідів [11].

Отже, подароване є лише завдатком наступній копійчій роботі у його відтворенні й продовженні в новий спосіб і в новій формі в іншому часі при інших можливостях і векторах розвитку. Відтак змістовно поняття “обдарованість” утримує значне смислове навантаження і дозволяє підходити до особливостей психічного, духовного розвитку людини послідовно і глибоко, звертаючи увагу не лише на її зовнішні, видимі прояви індивідуального, але й приховані потенції, що потребують актуалізації і внутрішнього спричинення. Обдарованість як цілісне психодуховне явище охоплює енергетику суми інтенцій і потенцій заглибленої в себе Я-індивідуальності у її спробі самовиявити діаду буття колективного несвідомого, переданого в генотипі її роду, і власної свідомості в її абсолютній чистоті й упрозореній невимушеності. Тому вона є неповторною в

кожному окремому випадку, а її усвідомлення особистістю розвитково постає як визнання і прийняття власної унікальності, хоча водночас закладає підвалини розуміння нею своєї духовно-душевної сутності і призначення, згідно з яким кожен отримує “в дарунок” самобутній унікальний набір життєвих засобів (ресурсів, задатків, здібностей). І чим раніше особа розкриє свою таємницю обдарованості, тим швидше вирішить для себе питання: Хто я? – ким я можу/мушу бути? Що я зроблю? – Ким я стану? А відтак імовірно, що її життя складеться якнайкраще.

ОБДАРОВАНИСТЬ І ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ

Виходячи з вищезазначеного, обдарованість доречно розглядати у системі координат “людина – світ”. На жаль, науковці зосереджують свою увагу переважно на соціальному пласті існування особистості, оминаючи духовний, власне визначальний, спосіб буття людини у світі. Вочевидь його вивчення, тим паче емпіричним шляхом, є надто складним, почасти нагадує спроби упіймати казкового жар-птаха. Проте цей пласт чи вимір – реальний об’єкт психологічних досліджень, що становить безпосередній предмет домагань психології як науки. Однак у сучасній науці багато в чому наявна підміна уявлень найтоншої організації, щонайперше людини особистістю, а відтак спроби вивести із останньої основи людського життя, котрі здійснюються в рамках персоніцентризму [1]. Саме природа таких явищ, як обдарованість, змушує повертатися у першопредметне лоно психології як науки про душу.

У психології мовиться про обдаровану людину, дитину, але не про обдарованого індивіда чи обдаровану особистість. Перше поняття (“індивід”) охоплює онтогенетичні особливості людини, тож передбачає наявність успадкованих психічних властивостей і потенцій, але при цьому не визначає шлях їхнього “оживлення”, “не вдихає” в них нове життя. О. Г. Асмолов слушно зауважує, що *індивід* – це людина як носій психічних доособистісних функцій, у тому числі й морфологічних і фізіологічних [12]. Отож до змісту цього поняття не входять ті психологічні характеристики, які визначають подальший психосоціальний розвиток людини. Тим більше, що обдарованість не виявляється відразу при народженні, а виявляє себе у певних вікових “точках біфуркації” за відповідних соціальних умов і

надалі розвивається протягом усього усупільненого життя. Тому вжити стосовно індивіда термін “обдарований” означало б подати лише частину від цілого, тобто виносити на загальне зазначення недорозвинену субстанцію – напівлюдину.

Поняття “особистість” також за обсягом і змістом не рівнозначне поняттю “людина”, є значно вужчим щодо останнього. А. В. Петровський визначав особистість як людину, що є суспільним індивідом, суб’єктом пізнання та об’єктивного перетворення світу. Інакше кажучи, **особистість** – та ж людина, тільки абстрагована від її біологічної, природної складової, це – соціальна істота [Там само]. На думку Р. С. Немова, особистість – “це людина, взята в системі таких психологічних характеристик, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних за природою зв’язках і відносинах, є стійкими і визначають учинки людини...” [Там само].

Таким чином, особистість – специфічна самобутня конструкція у психодуховній організації людини, що не характеризується самодостатністю, у тому числі й смисловою. Загалом її смисл здобувається за певних обставин, відносин, взаємозв’язків із сутнісними властивостями людського буття. Сутність особистості і сутність людини відрізняються тим, що перша є спосіб, інструмент, засіб досягнення другої й отак отримує смисл і виправдання в ній [4]. Зосередивши увагу на форматі особистості, тим самим відходимо від людини як “першого вільновідпущеника природи” (І. Гердер). Але й досягнути людину можна, лише зрозумівши особистісне в ній, оскільки воно є полем битви за людину, тим психологічним знаряддям чи органом, що постійно координує і спрямовує процес формування і творення останньої. Утім, яким би значним не був цей орган, він залишається лише органом, тобто частиною цілого, й обдарованість, що обіймає ознаки психічного цілого, не може бути подана в ньому в усій своїй повноті. Допустимим наразі вбачається лише приписування характеристик обдарованості певним психосоціальним чи соціально-політичним рисам-якостям особистості на кшталт лідерства. Власне тому керувати, а нерідко маніпулювати, особистістю набагато простіше, ніж людиною.

Взагалі маніпулювання – це продукт соціального, що аналогічний до психологічних явищ, які близькі йому за природою. Особистість і є саме такою, а от обдарованість – явище іншого виміру, що має духовно-екзистенційну

заданність, і тому обдарованою людиною можна маніпулювати лише в контексті її особистісного життя у певному довкіллі в конкретний час і в окремому місці. Лише стосовно людини слушно застосувати категорію “буття”, побутує не особистість, а людина” [Там само]. І тільки в межах людської буттєвості проблематика обдарованості стає зрозумілою і посідає належне їй місце. Звідси з’являється можливість розглядати обдарованість як подаровану Природою чи Всевишнім потенційність й, отже, першозначущість певних квантів психічного у поліфонічному розвитку людини на шляху осягнення нею своєї сутності і призначення та досягнення автентичного рівня буття, що вирізняється внутрішньою свободою від власних страхів і зовнішньою свободою від тиску ситуацій повсякдення, тобто досягає самодостатності та цілісності.

Обдарованість актуалізується, структуруючись у певному наборі здібностей, подібно до того, як людина проходить становлення у формі особистості, котра черпає насагу із духовного першопочатку людини, а здібності в конкретної особи підсилюються обдарованістю і в такий спосіб отримують поштовх для подальшого розвитку. При цьому здібності кваліфікують особистість як суб’єкта діяльності і стають її приналежністю і зберігаються за нею як потенція навіть у той момент, коли вона не діє [10]. Тому вони функціонують як психологічні засоби розвитку того сутнісного, знакового для розвитку психічного, що й фіксує поняття “обдарованість людини”. І в цьому витлумаченні теорія обдарованості людини лишень зароджується і чекає на своїх розробників. Не випадково сучасний російський науковець В. Д. Шадріков звертає увагу на таку маловідому думку Б. М. Теплова: “Я не передбачаю дати загальну теорію обдарованості, не передбачаю навіть розвинути яку-небудь гіпотезу про те, якою має бути така теорія. Зараз це ще не може бути виконано. Мало того, всякі спроби створити теорію чи гіпотезу про природу обдарованості при тому запасі позитивних знань, які ми маємо, шкідливі... Радянська психологія ще тільки починає досліджувати обдарованість” [16, с. 10–11]. Зі зрозумілих причин свою довершену концепцію обдарованості радянська наука так і не запропонувала світовій спільноті, хоча і мала значні напрацювання у психології здібностей та психології творчості (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, М. Д. Левітов, Н. С. Лейтес, О. М. Ле-

онтъев, О. М. Матюшкін, В. М. М'ясищев, К. К. Платонов, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, К. О. Славська, Б. М. Теплов, Л. І. Уманський та ін.).

Про глибину наміченого у вітчизняній психології ХХ століття підходу до дослідження феномену обдарованості вказують, зокрема, роботи С. Л. Рубінштейна, у яких він окреслює коло фундаментальних методологічних проблем для психології здібностей майбутнього. Саме, він ставить питання про співвідношення між обдарованістю та психологічною функцією, що в перспективі своїй націлене на вирішення проблеми розвитку “вищих психічних функцій” (Л. С. Виготський) через оволодіння суб'єктом власними процесами поведінки, формує засадничі уявлення про природу загальної обдарованості і про її значення для розвитку здібностей людини в сучасному світі.

З позиції сучасної науки питання встановлення взаємозв'язку і відношень психічних функцій, обдарованості і спроможності, здібностей і родових форм діяльності, психічних функцій і функціональних систем, що реалізують ці функції, є найважливішими [Там само, с. 11], оскільки дозволяють зрозуміти природу суб'єктності людини, процес її самопотенціювання, морально-творчого (вчинкового) визначення. Обдарованість, – писав С. Л. Рубінштейн, – нетотожна якості однієї функції, навіть якщо мова буде йти про мислення... Функція є продуктом далекого аналізу, що виділяє окремі психологічні процеси, співвіднесені з предметами, їх властивостями, відносинами, якостями, з їх сутністю – взагалі зі світом, визначеним у загальних категоріях діалектичної логіки. Обдарованість же, як і характер, спричиняє більш синтетичні, комплексні властивості особистості [цит. за 16, с. 11]. Відтак, висновує В. Д. Шадріков, психологічна функція характеризується аналітичністю і абстрактністю, обдарованість* – синтетичністю і конкретністю, а здібність – аналітичністю та конкретністю, які є конкретним проявом психологічної функції [Там само, с. 13].

Утім, виникає запитання: “якою є природа обдарованості і, власне, чим зумовлені її син-

тетичність і конкретність?”. У зв'язку з цим В. А. Роменець говорить про “універсальну обдарованість” і “конкретні здібності особистості” [9]. Фундатор психології вчинку зауважує, що людина вміщує у собі універсальну обдарованість, котра позначає собою особливу психічну властивість, здатність індивіда опанувати буттям у власне людський спосіб – “переживати” його і тим самим визначати своє місце у світі, ставити перед собою певні завдання [Там само, с. 98]. У цьому переживанні й постає універсальність людини, “яка шукає певну форму, пов'язану з наявними в кожного окремого індивіда здібностями” [Там само]. “Все в людині і людина в усьому – ось що означає універсальна обдарованість. Це і багатогранність характеру, що дає їй змогу універсально спілкуватися з різними людьми, розуміти їх життєві настанови, вчинки. Страждати болями всього людства – головне вираження універсальної здатності людини [Там само, с. 99]. У цьому контексті **обдарованість** – особлива психогенетична (на межі пластів архетипового, колективно несвідомого і свідомо інтеріоризованого, загальнокультурного) властивість людини як душевно-духовної істоти жити у вчинковий спосіб серед собі подібних. Як така, вона дається людині від народження як певний архетиповий патерн і присутня все її свідоме соціальне життя. Виявляє себе універсальна обдарованість у морально-творчих діях, учинках особи. Задля здійснення останніх кожен громадянин розвиває свій персональний набір задатків, які трансформуються у здібності. І тому саме різноманіття вчинків людини уречальнює багатогранність її особистості, яка “може бути у всьому і при цьому не мати характерологічної однобічності” [4].

ОБДАРОВАНИСТЬ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Свого часу у вітчизняній психології зародилася тенденція розглядати в контексті проблематики обдарованості проблему творчої самореалізації особистості**. Вивчати її стали головню із позиції життєвого шляху особи

* Під обдарованістю розуміємо загальну обдарованість чи даровитість (за визначенням С. Л. Рубінштейна).

** У вітчизняній психології проблема обдарованості актуалізувалася лише наприкінці 80-х років (Б. М. Теплов, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко), причому визначальними при створенні її концептуальних засад стали творчий потенціал і творча активність особистості. Так, О. М. Матюшкін запропонував синтетичну структуру творчої обдарованості, якою психологи послуговуються і дотепер. Він виділив у структурі обдарованості домінуючу пізнавальну мотивацію і послідовну творчу активність, яка виявляється під час покомпонентної постановки і розв'язання проблем. Пізніше ряд вітчизняних науковців (Я. О. Пономарьов, В. О. Моляко, В. В. Клименко) пов'язали творчість з постановкою та вирішенням нових задач, або зі знаходженням нових способів вирішення тих із них, що розв'язувались раніше.

(С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Т. М. Титаренко). При цьому науковці умовно виділили дві протилежні життєві позиції особистості: ставлення до життя як до вже поставленого (суспільством, традиціями) завдання і ставлення до повсякдення як до творчого завдання, коли життєвий шлях для людини є творчим актом її самореалізування.

Вищезазначене бачення було покладене російськими колегами Д. Б. Богоявленською, В. Д. Шадріковим, Ю. Д. Бабаєвою, В. Н. Дружиніним, Н. С. Лейтесом, В. І. Пановим та іншими в основу розробки нині діючої в РФ “Робочої моделі обдарованості” [8], у якій чітко простежується відхід від розуміння обдарованості як кількісної величини вираження здібностей та унаслідок переходу до витлумачення обдарованості як системної якості психіки, котра розвивається протягом життя, визначає собою можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних) результатів в одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми й утворюється з двох основних компонентів – мотиваційного та інструментального (на відміну від західних багатфакторних моделей обдарованості А. Таттенбаума, К. Хеллера і т. п.).

Зрозуміло, що подібні думки вже зустрічалися у представників гуманістичної та екзистенційно-феноменологічної психології (К. Роджерс, А. Маслоу), які у творчості вбачали перш за все процес створення, відкриття нового, а відтак розглядали її як глибинну потребу людини в самореалізації. Окрім того, маємо напрацювання Дж. Гілфорда, Е. Торренса та їхніх наступників щодо творчої обдарованості як складної інтегративної системи особистісних та інтелектуальних утворень, а також інвестиційну модель обдарованості Р. Стренберга і Е. Гринренка, де здатність творити визнається основною ознакою обдарованості.

Проте саме на теренах пострадянської вітчизняної психології з’являється уявлення про особистість як відкрити багатовимірну цілісну систему, що розвивається (Б. Г. Ананьєв, Н. І. Непомняща). І в цьому випадку маємо достатньо підстав говорити про обдарованість як про потенціал, адже перед нами з’являється реальна жива людина із плоті і крові, котрій властиві внутрішні суперечності, в неї є не лише відчуття, почуття, уявлення, думки, а й потреби; у її житті бувають конфлікти, які вона через свою природу має долати переважно в нестандартній, властивій лише їй, спосіб. Ось чому Н. І. Непомняща, обстоюючи позицію

цілісно-особистісного підходу до вивчення людини, вбачає у творчості форму життя особистості [7, с. 117], а Т. М. Титаренко зосереджує увагу на проблемах життєвого вибору людини, визначення нею життєвих завдань і домагань, [14], В. О. Татенко і Я. Є. Кальба вивчають учинковий потенціал і вчинкову активність як взаємозалежні показники власне людського способу буття особистості у світі [див. 13; 17]. Тож, є підстави говорити про *обдарованість* у дотепер незнаному ключі – як про *потенційно закладену в людині універсальну здібність до досягнення власної завершеності, що пов’язана з надією здійснити, вичерпати себе, тобто досягти рівня соціально-психологічної зрілості*. Прикметними у цьому аналітичному форматі є такі слова В. А. Роменця: “людина повинна зреалізувати завершеність, але не в її природному вигляді, а в діяльності – переважно творчій” [9, с. 97]. Наразі стають зрозумілими і займають своє належне місце в конструюванні людиною власного життя усі психологічні явища, позначені значущим смисловим доповненням само: самопізнання, самовираження, самоздійснення.

Водночас, за теорією В. А. Роменця принцип здійсненості стає найважливішим життєвим важелем для людини з перших її порухів у лоні матері, хоча повною мірою визначає життя індивіда після народження. Життя взагалі і, власне життя зокрема, постає перед дитиною як таємниця, невідоме поле, яке потрібно перейти за будь-яку ціну, а для цього потрібно діяти, і не просто діяти, а саме творити, вчиняти аби максимально прискорити настання моменту завершеності задля пізнання повноти людського повсякдення, відчуття щастя. Згадаймо гетевського Фауста з його бажанням сказати: “Зупинися мить, ти прекрасна”, після досягнення ним відчуття здійсненості, яке становить квінтесенцію психологічної зрілості людини, її завершеність. Для цього кожна особа увесь час планує і перепланує свою діяльність (життєздійснення), шукає нові форми самореалізування, і саме в цьому виражається її універсальна обдарованість. “Необхідність завершеності є основним смислом, мотивом творчості” [Там само] і, додамо, вчинкового звершення. Але здійснення певного вчинку позначає собою “завершеність, що викликає незавершеність”, яка породжує нове незадоволення існуючою ситуацією, і людина знову перевіряє себе на готовність до творчої діяльності, до наступного вчинку висуненням і вольовим уреальненням нового задуму. В

такий спосіб усі спеціальні здібності, розвинені нею упродовж життя внаслідок дії різних чинників, необхідні передусім для розвою її універсальної обдарованості. Без останньої у вищерозглянутому контексті вони нівелюються, втрачають свою цінність, стають безцільними і беззмістовними.

Пропоноване розуміння феноменології обдарованості, на наш погляд, знімає концептуальні пустоти в моделях її “ядерної організованості”, у загальновідомих визначеннях цього явища, позначеного промислом Божим уже в акті приходу людини у цей світ і водночас розвінчує химерність дроблення цілісності цього інтегрального психологічного утворення.

Тому на часі говорити про обдарованість як особливу знакову властивість психічного, що має духовно-вчинкову заданість. При цьому духовне є її змістовним полем, а вчинкове – інструментальним проявом репрезентації, об’єктивації духовного у сферах соціальної взаємодії з іншими людьми (М. О. Бердяєв, В. А. Роменець).

Обдарованість у цьому трактуванні стає визначальною ознакою сталого психодуховного розвитку людини, оскільки, з одного боку, вбирає в себе, а з іншого – генерує собою всі атрибути – “норми розвитку людини” [2]. Отож кожна людина обдарована з огляду на те, що вона має універсальну обдарованість як найбільшу духовно-творчу потенцію в собі. Інша справа, що з цією потенцією відбувається протягом її життя. У цьому сенсі найважливішим внутрішнім чинником розвитку останньої залишається спосіб ставлення до іншого, що є центральною смислоутворювальною характеристикою людини. Найперша з усіх умов її життя, – зазначав С. Л. Рубінштейн, – це інша людина. Ставлення до іншої людини і в цілому до людей узаasadничує людське життя, створює його осереддя. “Серце” людини все зіткане із цих ставлень; те, чого воно вартує, цілком визначається тим, до яких стосунків з навколишніми прагне, яке ставлення до іншої людини здатна продукувати [цитата за 2]. Пізніше В. А. Роменець продовжить і поглибить цю думку: “Психологічна зрілість людини знаходить вияв не просто у визнанні самоцінності Іншого, а в здатності продуктивних взаємин з ним, що знаходить виявлення у взаємному збагаченні через духовну змістовність кожного” [9, с. 96].

Вивчення семантичного простору, лексико-семантичного поля висловлювань В. А. Роменця дозволяє говорити про розстановку

вченим акцентів у проблемі ціннісної для людини векторальності її соціального життя, що є багатим матеріалом для упредметнення соціальної психології, ціннісно охоплює чотири семантичні компоненти висловлювання: 1) психологічну зрілість; 2) здатність до продуктивних стосунків з Іншим, 3) взаємне збагачення і 4) духовну змістовність кожного. При цьому ключову роль відіграє перший семантичний компонент – *психологічна зрілість*, яка при перенесенні на проблему ціннісного актуалізує проблематику руху-поступу людини власним життєвим шляхом. Утім, це – беззаперечна істина. Нас цікавлять передусім інші три названі компоненти, оскільки саме вони вказують на вибір особою того виміру соціальної поведінки, що зумовлений її прагненням досягти тієї-таки психодуховної зрілості. Талант В. А. Роменця деталізує цей вимір і пов’язані з ним соціально-психологічні чинники його здійсненості. Так, він вказує на важливість задіяння тих психологічних характеристик людини чи то її внутрішнього резерву, потенціалу, що апіорі уможливають її самоздійснення в існуючому світі людей. Інакше кажучи, мовиться про здатність до продуктивних взаємостосунків із самоцінним Іншим. Нарешті він визначає процес, у якому така здатність зреалізовується і разом з тим формується, взаємно збагачується. Цей процес позначає собою інтеріоризацію особистістю загальнолюдських й окремо взятих життєствердних індивідуальних смислів, цінностей, значень, доповнення їх власним ментальним досвідом з подальшою репрезентацією вже збагачених особистісними новоутвореннями у соціальне довкілля. Власне йдеться про *суб’єктно-вчинковий спосіб життєздійснення*. Духовна змістовність учасника взаємодії як четвертий семантичний компонент звертає дослідницьку увагу на те психологічне осереддя, серцевину, що мотивує і спонукає його на вибір саме такого вектору життєствердження. Це – осереддя внутрішнього світу людини – головно її переживання і вірування та їх знаково-символічна визначеність, – що засвідчує психологічну спроможність відбутися саме і тільки у людський спосіб. Так постає феномен обдарованості у розрізі її структури і перспектив розвитку.

Обдарованість (у значенні “універсальна обдарованість”) – це передусім інтегральний прояв духовних спроможностей як системної якості суб’єкта вчинково довизначати із себе світ. Лише усвідомлення власної обдарованості, потреба і бажання її розвивати харак-

теризує особистість як розвиткову цілісність, котра є “переживанням самоототожнення, яке виходить за межі наперед визначеного” (В. А. Петровський). З одного боку, вона вимагає стосовно себе вчинкового способу буття, а з іншого – зумовлює собою самопричинне здійснення доцільно вибіркової, партнерської і водночас перетворювальної взаємодії з природним і соціальним оточенням, а відтак актуалізації власної інтенційності (психоенергетичної напруженої спрямованості) і реалізації відповідної потенції-здатності (уреальненої можливості) [13].

Отже, обдарованість – це така психогенетична даність, яка уособлює в собі життєво-енергетичний, суб’єктно-вчинковий ресурс людини і продукує собою її спроможність і творчу здатність рухатися до себе ідеальної, переживати радощі і болі світу спільно з іншими на спільній території й у такий спосіб досягати стану відчуття власної завершеності. Умовою успішності такого продукування є задіяність особистості в “Ми-режимний простір” (О. А. Донченко), мирне співіснування з навколишніми та взаємовизначення у життєвих ситуаціях повсякдення, взаємопереконавання в мотивації, взаємозобов’язування в дії і взаєморефлексія у післядії, що сукупно унааявлюють спільне вчинення. Спільний учинок – це “усвідомлюваний, цілеспрямований і в той же час спонтанний, а також лінійно-нелінійний життєтворчий акт двох і більше людей, що передбачає вільний і бажаний для кожного взаємообмін їх духовно-екзистенційними ресурсами (цінностями, смислами, досвідом), а також процес спільного творення нових вимірів індивідуального та суспільного життя” [17, с. 28].

Згадаймо безліч утопій про шляхи досягнення людиною власної гармонії, а спільнотою – гармонійного суспільства. Здається, що ми знаємо, якими вони мають бути відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтирів і духовних настанов. Але щось завжди заважає кожному з нас до них наблизитися. Можливо, це розуміння своєї унікальності та універсальної обдарованості, прийняття їх в усій повноті часово-просторової об’ємності допоможе якнайкраще пізнати і зрозуміти себе, з’ясувати, що маємо роботи задля того, щоб стати щасливими... Тим більше, що шляхи чи способи поступу до омріяного завжди плекаємо в собі та й вони вже окреслені у працях вітчизняних науковців *психології вчинку*. Отож, звертаймося до них.

ВИСНОВКИ

1. Категорія “обдарованість” репрезентує собою досить складне за природою психологічне явище, формат якого виходить за рамки звичного розуміння психології особистості. Психогенетика феномену, що поіменована цією категорією, а також психосоціальний аспект його розвитку, є набагато глибшими за свою сутність і змістом, щоб звужувати його до понятійної системи усталеної для традиційної психології теорії здібностей. Обдарованість має духовно-екзистенційну заданість, є тією унікальною людською потенцією, котра через інтенціювання суб’єктного ядра дозволяє особистості осягнути вимір індивідуального існування і тим самим відбутися як людині окультуреній, самоактуалізованій, соціально відповідальній.

2. Обдарованість як явище духовної сфери людини не тотожна якості однієї психічної функції, якою б та не була, адже вона синтезує і конкретизує дію багатьох психічних функцій і в цьому контексті є універсальною онтофеноменологічною системою, котра уможливує здійснення цих функцій, продукуючи родові форми діяльності. Відтак маємо “універсальну обдарованість” (В. А. Роменець) як здатність і спроможність людини “страждати болями всього людства”, тобто вчиняти й у такий спосіб духотворити із себе, продукуючи цінності вищого порядку для співжиття з іншими. Такий формат розуміння і визначення феномену обдарованості прояснює ситуацію довкола проблематики “загальних” та “спеціальних” здібностей, наповнює їх конкретним змістом і значенням, відображає своєрідність їх взаємозв’язку у вигляді специфічної моделі супідрядності двох концептуальних блоків: універсальна обдарованість людини і конкретні здібності особистості.

3. Розгляд обдарованості як психосоціального явища у форматі суб’єктно-вчинкового підходу, прийняття зваженої методологічної позиції щодо універсальної обдарованості і конкретних здібностей знімає дослідницьке напруження компонентної структуризації “ядра обдарованості”, обстоюваної різними сучасними концепціями, і відкриває шлях до створення більш достовірної *теорії здібностей людини*, в основу якої будуть покладені смислоутворювальні характеристики власне людського способу життєздійснення. Її прикладне опрацювання дасть змогу з часом психотехнологічно

розв'язати проблему цілісного розвитку особистості у її центральній ланці – духовно-творчого зростання спроможностей на різних стадіях онтогенезу.

4. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні у рамках суб'єктно-вчинкового підходу психозмістового поля універсальної обдарованості, у визначенні критеріїв оцінки стану її розвитку на різних стадіях онтогенезу. В далекій перспективі проектується створення психолого-педагогічного тренінгу розвитку універсальної обдарованості (і відповідно конкретних здібностей) у підлітковому та ранньому юнацькому віці засобами спільного вчинання дорослих і юні як психологічного ґрунту для становлення в дітей та учнівської молоді соціального мислення та формування в них психологічної готовності до дорослого життя.

1. *Братусь Б. С.* К проблеме человека в психологии [Электронный ресурс] / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – URL: http://www.nrpsy.ru/teoria_problemi_bratus.htm.

2. *Братусь Б. С.* Аномалии личности / Б. С. Братусь – М.: Мысль, 1988. – 301, [2] с.

3. *Выготский Л. С.* История развития высших психических функций: Собр. соч. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 366 с.

4. *Гегель Г. В. Ф.* Сочинения. Лекции по эстетике : Сочинения в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Соцэкгиз, 1938. Т. XII, с. 241-242.

5. *Кочерган М. П.* Исторична лексикологія та етимологія [Електронний ресурс] / М. П. Кочерган. Вступ до мовознавства. – 2006 р. URL: http://pidruchniki.ws/1274021648101/dokumentoznavstvo/istorichna_leksikologiya_etimologiya#314.

6. *Наливайко С.* Індоарійські таємниці України / С. Наливайко [Електронний ресурс]. URL: <http://knigichitaty.ru/read/144090.html>

7. *Непомнящая Н.И.* Целостно-личностный подход к изучению человека / Н. И. Непомнящая // Вопросы психологии. – 2005. – № 1. – С. 116-124.

8. Рабочая концепция одаренности / Д. В. Богоявленская (отв. ред.), В. Д. Шадриков (науч. ред.), Ю. Д. Бабаева, А. В. Брушлинский, В. Н. Дружинин, И. И. Ильясов, И. В. Калиш, Н. С. Лейтес, А. М. Матюшкин, А. А. Мелик-Пашаев, В. И. Панов, В. Д. Ушаков, М. А. Холодная, Н. Б. Шумакова, В. С. Юркевич. — 2-е изд., расш. и перераб. — М., 2003. — 95 с.

9. *Роменец В. А.* Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В. А. Роменец. – 2-е изд. – К.: Либідь, 2003. – 232 с.

10. *Рубинштейн С. Л.* Способности / С. Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.

11. Современный философский словарь [Электронный ресурс]. URL: http://encyclopedia_philosophy.academic.ru/97/%D0%94%D0%90%D0%

12. *Столяренко О. Б.* Психология личности [Электронный ресурс]. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/psihologiya/psihologiya_osobis-tosti_-_stolyarenko_ob.

13. *Татенко В. О.* Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358.

14. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. — 376 с.

15. Толковый словарь Т. Ф. Ефремовой [Электронный ресурс]. URL: <http://enc-dic.com/efremova/Dar-18433.html>

16. *Шадриков В. Д.* Введение в психологию: способности человека / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 2002. – 160 с.

17. *Шульга В. Д.* Спільний учинок як механізм соціалізації учнівської молоді: дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05 / Шульга Вікторія Дмитрівна. – К., 2013. – 257 с.

REFERENCES

1. Bratusj B. S. K probleme cheloveka v psikhologii [Ehlektronnihyj resurs] / B. S. Bratusj // Voprosih psikhologii. – 1997. – №5. – URL: http://www.nrpsy.ru/teoria_problemi_bratus.htm.

2. Bratusj B. S. Anomalii lichnosti / B. S. Bratusj – M.: Mihsjl, 1988. – 301, [2] s.

3. Vihgotskiyj L. S. Istoriya razvitiya vihsshikh psikhicheskikh funkciyj: Sobr. soch. / L. S. Vihgotskiyj. – M.: Pedagogika, 1983. – Т.3. – 366 s.

4. *Gegelj G. V. F.* Sochineniya. Lekcii po ehstetike : Sochineniya v 14 t. / G. V. F. Gegelj. – M. : Socehkgiz, 1938. Т. XII, s. 241-242.

5. *Kochergan M. P.* Istorichna leksikologiya ta etimologiya [Elektronniyj resurs] / M. P. Kochergan. Vstup do movoznavstva. – 2006 r. URL: http://pidruchniki.ws/1274021648101/dokumentoznavstvo/istorichna_leksikologiya_etimologiya#314.

6. *Nalivayko S.* Indoariysjski tayemnici Ukrayini / S. Nalivayko [Elektronniyj resurs]. URL: <http://knigichitaty.ru/read/144090.html>

7. *Nepomnyathaya N.I.* Celostno-lichnostnihyj podkhod k izucheniyu cheloveka / N. I. Nepomnyathaya // Voprosih psikhologii. – 2005. – № 1. – S. 116-124.

8. Rabochaya koncepciya odarennosti / D. V. Bogoyavlenskaya (otv. red.), V. D. Shadrikov (nauch. red.), Yu. D. Babaeva, A. V. Brushlinskiyj, V. N. Druzhinin, I. I. Pjyasov, I. V. Kalish, N. S. Leyjtes, A. M. Matyushkin, A. A. Melik-Pashaev, V. I. Panov, V. D. Ushakov, M. A. Kholodnaya, N. B. Shumakova, V. S. Yurkevich. — 2-e izd., rassh. i pererab. — M., 2003. — 95 s.

9. *Romenec V. A.* Zhiznj i smertj: postizhenie razumom i veroyj / V. A. Romenec. – 2-e izd. – K.: Libidj, 2003. – 232 s.

10. *Rubinshteyjn S. L.* Sposobnosti / S. L. Rubinshteyjn // Osnovih obtheyj psikhologi. – SPb.: Piter Kom, 1998. – 688 s.

11. Sovremennihyj filosofskiy slovarj [Ehlektronnihyj resurs]. URL: http://encyclopedia_philosophy.academic.ru/97/%D0%94%D0%90%D0%

12. Stolyarenko O. B. Psikhologiya osobistosti [Elektronniy resurs]. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/psihologiya/psihologiya_osobis-tosti_-_stolyarenko_ob.

13. Tatenko V. O. Sub'yektno-vchinkova paradigma v suchasniy psikhologii / V. O. Tatenko // Lyudina. Sub'yekt. Vchinok: Filosofs'ko-psikhologichni studiyi / Za zag. red. V. O. Tatenka. – K.: Libidj, 2006. – S. 316-358.

14. Titarenko T.M. Zhittyeviy svit osobistosti: u mezhamakh i za mezhami budennosti / T.M. Titarenko. – K.: Libidj, 2003. — 376 s.

15. Tolkoviy slovarj T. F. Efremovoyj [Elektronniy resurs]. URL: <http://enc-dic.com/efremova/Dar-18433.html>

16. Shadrikov V. D. Vvedenie v psikhologiyu: sposobnosti cheloveka / V. D. Shadrikov. – M.: Logos, 2002. – 160 s.

17. Shuljga V. D. Spiljniy uchinok yak mekhanizm socializaciyi uchnivsjkoyi molodi: dis. ...kand. psikhol. nauk : 19.00.05 / Shuljga Viktoriya Dmitrivna. – K., 2013. – 257 s.

АНОТАЦІЯ

Шульга Вікторія Дмитрівна.

Феноменологія обдарованості у суб'єктно-вчинковому вимірі.

У дослідженні проаналізована феноменологія обдарованості у форматі суб'єктно-вчинкових пояснень сутності явищ людської психіки, розглянуті зміст та обсяг введеного В. А. Роменцем поняття “універсальна обдарованість” як таке, що дозволяє конкретизувати, наповнити живим змістом понятійний конструкт “обдарованість” і на новому рівні теоретизування подивитися на проблему моделювання психологічного явища, позначеного цим терміном. Переосмислений взаємозв'язок і відношення універсальної обдарованості, здібностей і психічної функції, висвітлені феноменологічні властивості і функціональні межі обдарованості, виходячи із смислоутворювальних характеристик людини. Узагальнено, що обдарованість у соціально-психологічному аналітичному часопросторі є тією психогенетичною заданністю, яка уособлює в собі життєво-енергетичний, суб'єктно-вчинковий ресурс особистості і продукує її творчу спроможність змінювати світ і себе в ньому у вчинковий спосіб. Доведено, що умовою успішності такого продукування є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, тобто спільний учинок особистості зі значущими іншими у різних сферах соціального повсякдення, а сутнісними ознаками обдарованості постають цілісність, поліфонічність, системність, структурованість.

Ключові слова: людина, особистість, обдарованість, універсальна обдарованість, здібності, суб'єктність, учинок, спільний учинок, суб'єктно-вчинковий підхід.

АННОТАЦИЯ

Шульга Виктория Дмитриевна.

Феноменология одарённости в субъектно-поступковом измерении.

В исследовании осуществлен анализ феноменологии одарённости в формате субъектно-поступковых объяс-

нений сущности явлений человеческой психики, рассмотрены содержания и объём введённого В. А. Роменцем понятия “универсальная одарённость” как такого, которое позволяет конкретизировать, наполнить живым смыслом понятийный конструкт “одарённость” и на новом уровне теоретизирования посмотреть на проблему моделирования психологического явления, обозначенного этим термином. Переосмыслены взаимосвязи и отношения между универсальной одарённостью, способностями и психической функцией, освещены феноменологические свойства и функциональные границы одарённости, исходя из смыслообразующих характеристик человека. Обобщено, что одарённость в социально-психологическом времени и пространстве является той психогенетической заданностью, которая олицетворяет собой жизненно-энергетический, субъектно-поступковый ресурс и продуцирует её творческую состоятельность изменять мир и себя в этом мире посредством поступков и деятельности. Доказано, что условием успеха такого продуцирования выступает субъект-субъектное взаимодействие, т. е. совместный поступок личности со значимыми другими в разных сферах социальной повседневности, а существенными признаками одарённости являются целостность, полифоничность, системность, структурированность.

Ключевые слова: человек, личность, одарённость, универсальная одарённость, способности, субъектность, поступок, совместный поступок, субъектно-поступковый подход.

ANNOTATION

Shulha Viktoriya.

Phenomenology of Genius in Subject-Act Dimension.

In this article the analysis of the phenomenology of a talent in a format of subjective-actional explanations of an essence of phenomena of a human psyche is performed. The concept of a “universal talent” introduced by V.A. Romanets, is considered as the concept that allows to specify and to fill the conceptual construct “talent” with real feeling as well as to look at the problem of modeling of psychological phenomenon at new theoretical-methodological level. It is spoken about relationship between the universal talent, abilities and physic function. Phenomenological specifications and functional borders of a talent, in connection with the sense-formatting characteristic of a person are investigated. The conclusion is made, that a talent in a social-psychological format is the psychogenetic fact that represents vital, energetic, subjective-actional resource of a person and produces the creative ability of a person to change himself and the world by means of actional activity. Subject-subject joint action with Other significant ones in different spheres of social life is the condition of the success of such production. Integrity, polyphony, consistency, structure are determined as psychological signs of a talent.

Key words: man, personality, gift, universal gift, capabilities, subjectness, act, joint action, subjective-action approach.

Надійшла до редакції 11.07.2014.